

БОСПОРСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ

XXX

**БОСПОРСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

Вып. XXX

**BOSPOROS
STUDIES**

Vol. XXX

Симферополь - Керчь

2014

Simferopol - Kerch

УДК 94 (477.75) (082)
ББК 63.3 (Укр=Рос)
М 34

*Крымское отделение Института востоковедения им. А.Е.Крымского
Национальной Академии Наук Украины
Центр археологических исследований
Благотворительного фонда «Деметра»*

Рекомендовано к изданию Ученым советом Крымского отделения
Института востоковедения НАН Украины

Редакционная коллегия:

А.И. Айбабин, д.и.н., проф. (главный редактор)
О.Б. Бубенок, д.и.н.
В.Н. Зинько, д.и.н. (зам. главного редактора)
Г.Ю. Ивакин, чл.-корреспондент НАН Украины
С.Д. Крыжицкий, чл.-корреспондент НАН Украины
А.А. Масленников, д.и.н., проф. (Россия)
Е.А. Молев, д.и.н., проф. (Россия)
В.А. Сидоренко, к.и.н.
И.Н. Храпунов, д.и.н., проф.
К. Цукерман, д.и.н. (Франция)

*Состав редколлегии утвержден Ученым советом Крымского отделения Института
востоковедения НАН Украины (Протокол № 2 от 30.01.2013 г.)*

Ответственный редактор: д.и.н. В.Н. Зинько

Ответственный секретарь: к.и.н. А.В. Зинько

Боспорские исследования: сборник - Вып. XXX / Отв.ред.
М 34 В.Н.Зинько. – Симферополь-Керчь, 2014. - 704 с.
ISBN 978-966-1538-50-3

Юбилейный выпуск «Боспорских исследований» состоит из 2-х разделов. В 1-й включены работы украинских, российских и французских исследователей по античной и средневековой археологии и истории припонтийского региона, подготовленные на основе докладов XIV Боспорских чтений (Керчь, май 2013 г.). 2-й раздел – это тематический сборник статей петербургских исследователей, посвященных курганным древностям Боспора Киммерийского.

Для археологов, историков, филологов, музейных сотрудников, студентов и преподавателей, а также всех, кто интересуется древней и средневековой историей и археологией Северного Причерноморья.

УДК 94 (477.75) (082)

ББК 63.3 (Укр=Рос)

Издание профинансировано Благотворительным фондом «Деметра»

Свидетельство о гос.регистрации – серия КВ, № 8048, 23.10.2003 г.

© Крымское отделение Института востоковедения
им. А.Е.Крымского НАН Украины, 2014

© Центр археологических исследований
БФ «Деметра», 2014

© Авторы, 2014

ISBN 978-966-1538-50-3

О.В. ЛІФАНТІЙ

ЗОЛОТІ ПРИКРАСИ ОДЯГУ ІЗ РАННІХ СКІФСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ

Розкішне вбрання скіфського костюму засвідчують його золоті аплікативні прикраси¹. Відомі вони перш за все за знахідками з курганних аристократичних поховань скіфського часу. Крім уявлень про скіфський костюм та моду, золоті бляшки є джерелом інформації про вірування та світогляд (орнаментальні мотиви), рівень майстрів торевтів, особливості виготовлення та навіть про соціальний статус володаря.

У даній роботі ми розглянемо золоті аплікативні прикраси одягу з комплексів раннього скіфського часу зі степів Північного Причорномор'я. Слід зауважити, що більшість архаїчних поховань степової смуги є впускними до насипів попередніх мешканців степу². Ця ситуація пояснюється ранньою стадією кочування, на якій могли перебувати скіфи у VII ст. до н.е. З іншого боку, археологічні джерела свідчать, що в цей час терени степового Причорномор'я були мало заселені. Східна частина цих земель слугувала мостом між Північним Кавказом та Лісостепом [Копылов, 2003, с.131; Алексеев, 2003, с.27].

Далеко не в кожному аристократичному кургані Степу раннього часу збереглися золоті бляшки. На сьогодні відомий лише один такий комплекс. Це один з найбільш ранніх курганів Литий (Мельгуновський). Наступним курганом, у якому було знайдено золоту аплікацію одягу є Гостра Томаківська Могила, що в часі відстоїть від першого майже на століття і відноситься вже до початкового періоду середньоскіфської доби [датування див: Алексеев, 2003, с.295-296].

Ці поховальні комплекси уособлюють два різні етапи розвитку скіфської культури, позначених впливом різних цивілізацій. Якщо у Мельгуновському кургані коштовні речі демонструють близькосхідні та іонійські декоративні традиції, то у Гострій Томаківській Могилі безсумнівний суто грецький вплив.

З Мельгуновського кургану походять бляшки у вигляді хижих птахів та фрагмент

¹ У літературі частіше використовується термін «бляшки» для позначення цього предмету туалету. Проте, сильне розмаїття у їх виконанні іноді не дозволяє окремі оздобу головних уборів називати бляшками (наприклад, довгі пластини з головних уборів). З оглядом на те, що за способом кріплення подібні прикраси були нашивними та могли приклеюватися до одягу. На нашу думку, терміни «аплікація», «аплікативна прикраса», «платівка» та «пластина» цілком підходять для опису золотих оздоб одягу скіфської знаті і можуть використовуватися як синонім до слову «бляшка».

² У зводі пам'яток Степового Причорномор'я більшість архаїчних поховань – впускні. Див. Мурзин, 1984.

Ліфантій О.І. Золоті прикраси одягу із ранніх ...

пластинки із зооморфним орнаментом. З Гострої Томаківської Могили – одна аплікація у вигляді пальметки.

Перейдемо до опису першого комплексу. Досліджено Мельгуновський курган ще у 1763 році, проте, опубліковано майже за півтора сторіччя потому Є.М. Придіком [1911]. Завдяки докладному аналізу маємо досить вичерпну інформацію. Нещодавно деякі речі, що збереглися до нашого часу, було опубліковано вже на сучасному рівні [Алексеев, 2012]. Нажаль, під час Другої Світової війни частина речей (у тому числі 16 з 17 золотих бляшок у вигляді хижого птаха) була втрачена [Бабенко, 2012, с. 22].

Хоч фігурування в назві роботи терміну «скарб», з тексту зрозуміло, що Є.М. Придік інтерпретував комплекс як поховання скіфського вождя [Придик, 1911, с. 20]. Не можна також виключати можливості того, що розглянутий «скарб» належав до кенотафу, або до якогось сакрального приношення. У кам'яній скрині (?) в верхній частині кургану було знайдено коштовні речі, які, на нашу думку, вказують на їх приналежність до чоловічого набору. Це меч, стріли, поясні бляшки та діадема. Деталі табурету важко віднести до певної особи.

Золоті бляшки з Мельгуновського кургану у вигляді стилізованої фігури хижого птаха (17 екз), виготовленими у техніці штампування з пізнішим гравіюванням на лицьовій стороні (рис.1.1). Їх крила округлені, голова повернута вліво, лапи не виділені. Після штампування майстер прокреслив лінії, що відділяли тіло від крил та хвосту, позначив кут на грудці та розділив кожне крило на два сектори. На зворотній стороні кожної платівки припаяно по чотири вушка. У двох пташок обрізане ліве крило трохи нижче плеча.

Слід відмітити, що 16 бляшок були зроблені одним штампом, а одна – іншим, більш грубим, або спрацьованим, що помітно не озброєним оком (це стосується однієї з платівок з обрізаним крилом). Цей виключний екземпляр мав меншу висоту (5,75 см) та більшу ширину (5см), порівняно з іншими – 6 та 4,5-4,75см відповідно. Крім того, на ньому лише два вушка для кріплення, а не чотири.

Важко судити про те, який саме птах надихнув майстра: Ґрунтовний стилістичний аналіз зображення птаха мельгуновського типу було нещодавно зроблено Ю.Б. Полідовичем. Автор дійшов висновку, що це зображення не певного виду, а збірне – стилізований образ роду орлів (*Aquila*) [Полідович, 2013, с. 89]. Якщо припускати, що за допомогою гравіювання по тілу птаха майстер передавав особливості його окрасу, все одно важко точно ідентифікувати певний вид. Адже, як відомо, навіть у птаха одного виду він міг мінятися з віком досить сильно [Ганзак, 1974, с. 116]. Через вичерпність аналізу, хотілося б лише наголосити на основних, найбільш яскравих аналогіях.

Подібним є силует птаха, зображений на Келермеському дзеркалі з кургану №4/Ш (рис.1.8). Його показано у польоті, голову розвернуто у напрямку руху. Схожі також стилістика зображення голови, хижа зігнутість дзьобу та округлість крил. Проте, цей вигравіюваний птах має ретельно промальоване пір'я. Можливо, у такий спосіб майстер хотів показати якийсь певний вид орла з контрастним забарвленням, або зробити зображення більш реалістичним.

Найбільш схоже зображення за виконанням дзьоба, восковиці, ока та грудки (опущений кут), а також за відсутністю лап перед хвостом знаходимо на мініатюрних бляшках діадеми з Келермесу. На близькість вказує також їх виконання у золоті (рис.1.6). Відрізняються лише крила, наполовину підняті чи складені³, які на мельгуновських аплікативних прикрасах закруглені без виділення плеча. Келермеські та мельгуновські пташки майже синхронні у часі – друга половина VII ст. до н.е. Тобто, для виявлення коренів зображальної традиції необхідні більш ранні аналогії.

Розглядаючи ширший ареал, знаходимо синхронні схожі зображення голівок птахів, а не повнофігурні, що прикрашали діадеми із Зівіє (рис.1. 7). На основі наявного матеріалу можемо погодитися з Ю.Б. Полідовичем стосовно того, що коріння зображень хижих птахів мельгуновського типу сягає Північно-Західного Ірану, що свідчить на користь скіфського походження мотиву [Полидович, 2013, с.95]. Продовження цієї традиції Ю.Б. Полідович бачить на бронзових навершях з Ульського кургану №2 (1909 р.) у Прикубанні, на хрестоподібних бляхах з поховань 10/1912 некрополя Ольвії та з кургану у хут. Дугіно на Дону, на закінченні дзеркала з кургану 6 (1899 р.) біля с. Басівка в Посуллі, на бляшці з Рисовського могильника у Прикам'ї та ін. [Полидович, 2013, с.94-95].

На нашу думку, до стилістично схожих можна додати зображення хижих птахів на прикрасах кінської вузди. До них відносяться бляхи з кургану 6 біля с. Ковалівка Миколаївської області (рис.1. 4). Також аналогію знаходимо на бронзових прикрасах кінського убору з Німфею (рис. 1.5), на яких яскраво виділені валик на верхній частині дзьоба та схоже заокруглення дзьоба. Воно створює враження хижого «оскалу», якщо такий термін може мати місце по відношенню до птахів. Можливо, ці приклади також свідчать на користь продовження цієї традиції у новому виконанні [Погребова, Раевский, 1992, с.126].

У Північному Причорномор'ї відоме цікаве оформлення постаті орла (?) у мотиві терзання ним риби. На нашу думку, ця сцена шматування за манерою виконання хижака, і сюжетом може бути віднесена до відмінної традиції. Сюжет шматування птахом риби відтворено на золотій аплікації від дерев'яної посудини з кургану між сс. Ромейківка та Петраківка та на платівці з кургану у с. Пісочин. Аналогічні сцени зустрічаються на аплікаціях посуду на досить широкому просторі іранського світу [Полидович, 2006, с.359, рис.18] і свідчать про іранське коріння цієї традиції [Канторович, 1997; Королькова, 1998]. Слід зауважити також, що цей сюжет присутній і на зображеннях монет з Ольвії та Істрії [Карышковский, 1988, рис. 11.18,22; рис. 12. 7-8]. Проте, дослідження витоків саме цієї зображальної традиції є темою окремого дослідження.

Розглядаючи мельгуновські бляшки, хотілося б висловити припущення щодо їх можливого розташування на вбранні. Є.М. Придік схилився до того, що вони були оздобленням верхнього одягу, можливо, паску [Кисель, 2003, с. 17]. Згодом, цю думку розвинув Є.В. Черненко [1968, с. 65-66] та підтримали В.Ю. Мурзин [1984, с. 19] та

³ Деякі пташки представлені на діадемі у «профіль» зі складеними крилами.

Ліфантій О.І. Золоті прикраси одягу із ранніх ...

С.О. Яценко [2006, с.54]. Аналогії, наведені Є.В. Черненком, переконують у цьому припущенні. Так, до стилістично схожих образів можна віднести бронзові бляхи у вигляді хижих птахів з курганів Г біля с. Журівка та Золотого, поблизу Сімферополя (рис.1.2,3). Як відомо, курган Г датовано М.І. Артамоновим за самоськими сосудами VI ст. до н.е. [Артамонов, 1966, с. 32]. Цікаво, що у трохи пізніший час у кургані №401 (475 р. до н.е.) [Алексеев, 2003, с. 296] журівської групи повторено вже у золоті таке саме зображення на блясі, що була закріплена на кінському налобнику [Артамонов, 1966, с. 33, рис. 31]. Тобто, мотив залишався популярним у населення, що залишило ці кургани, протягом певного часу.

Є.В. Черненко вважав, що згадані бляхи з зображенням птахів прикрашали паски. Серед бронзових оздоб є аналоги, що вказують на певну традицію в декоруванні пасків зображеннями хижого птаха. Хоча образ птаха використовували і для оздоблення інших предметів туалету (дзеркало, діадема та ін.).

Крім того, відомі приклади декорування портупейних поясів бляхами із зовсім іншим зображенням. Так, покриті золотом пояси *in situ* були знайдені у декількох похованнях. Перший було виявлено у кургані №1 біля с. Аксютинці. Бляхи поясу з цього поховання були прикрашені постаттю скіфа, що підперезаний та при зброї (рис.3.3). Другий зафіксовано у кургані 4/2 Страшна Могила (рис.3.8), де срібні з позолотою бляшки оздоблено розетками. Також, з кургану №3 групи Частих походять поясні пластини, які були прикрашені зображенням грифона. Є.В. Черненко називав такі паски парадними і відносить їх до третьої групи портупейних поясів – пояси, що покриті фігурними бляхами [Черненко, 1968, с. 64].

Якщо припустити, що всі мельгуновські аплікативні прикраси розташовувалися у одну лінію, її довжина складала б приблизно 80 см. Але відсутність потертості на крилах вказує, що вони були розташовані не впритул. Тому довжина пояса могла бути більшою. Археологічні знахідки демонструють схожі параметри. Наприклад, довжина поясу з кургану № 32 у с. Бобриця дорівнює 80 см, а з Мелітопольського кургану - 90 см [Черненко, 1968, с. 62].

Привертає увагу відсутність лівих крил на двох екземплярах. Ця обставина не узгоджується з відомою скіфською традицією симетричності у розташуванні прикрас. Крім того, лише один «обрізаний» екземпляр було зроблено іншим чи більш спрацьованим штампом з неточним повторенням розмірів. Це може свідчити на користь того, що цю оздобу було зроблено пізніше, можливо, іншим, менш вправним майстром замість загубленої, або зламаної прикраси. Відсутність симетрії у обрізаних крилах також свідчить на користь того, що пояснюється це не орнаментальним, а функціональним призначенням. Тобто, цей екземпляр з обрізаним крилом мав розташовуватися в місці, яке могло зазнавати деформацій, або ж частина крила заважала якійсь функції.

Як відомо, скіфи кріпили до паску меч та горит. Про що свідчать, зокрема, іконографічні данні (рис.3.3-7). З оглядом на наявність у комплексі меча, стріл та застібки від гориту, можна припустити, що маємо справу саме з прикрасами

портупейного поясу. У місцях кріплення до нього меча та гориту крила птахів, вірогідно, підрізали для уникнення тертя між прикрасами та мотузками (рис. 3.1).

Якщо таке припущення вірне, то пасок з золотими бляшками та плакований золотом меч склали суцільну та величну композицію. Образ хижого птаха символізував сонце, царську владу та ін. [Кузьміна, 1976, с. 54-55,60]. Він водночас втілював певні уподобання носія, адже відомо, що архаїчне сприйняття іранцями краси відбивалося у зображенні саме хижих тварин [Хазанов, 1975, с. 35]. Виконання зображення у золоті підкреслювало солярну сутність образу.

Наступною річчю з Мельгуновського кургану, що нас цікавить, є золота пластинка з зображенням складної композиції. Вона має довжину 11 см та висоту 2,5-2,75 см. За описом Є.М. Придіка, вона була розламана на 4 частини. Ця платівка має загнуті до зворотної сторони краї. З четвертої сторони вона обламана. У цих загинах пластини пробиті отвори.

На уламку зліва направо зображено: 1) мавпа, що сидить та підпирає правою кінцівкою морду, а лівою рукою чеше спину; 2) два птахи, схожі на страусів або дроф, розташовані одна навпроти одної, що клюють щось на землі; 3) один птах (качка?), що йде направо (рис.2.1). Можна відмітити дуже майстерне виконання зображень. Вони, вірогідно, були відтиснуті за допомогою штампів з пізнішим гравіюванням.

Сюжет не має аналогів в торевиці з Надчорномор'я. Відомий аналіз окремих його персонажів, виконаний В.А. Киселем. Дослідник звернув увагу на те, що притаманні для асирійсько-вавілонського мистецтва персонажі (мавпа та страус) виконані із суттєвими відхиленнями від канонів. Так, страусів зображено у процесі пошуку їжі, що не відомий серед асирійських пам'яток, а у мавпи, яку подано у досить традиційній позі, зображено другу кінцівку, якою вона чухає спину. Підсумовуючи висновки дослідника, можна стверджувати, що пластинка виготовлена у VII ст. до н.е. у центрі, що був під впливом художніх традицій майстерень Асирії та Іонії [Кисель, 2003, с. 59]. Найбільш близькі аналогії мають зображення страусів з птахами на золотій посудині з Келермесу (рис.2.2). Зображення водоплавних птахів є притаманною рисою близькосхідного та грецького мистецтва. Проте, за манерою виконання вони більшою мірою відносяться до останньої [Кисель, 2003, с. 59] Отже, це єдиний персонаж, на відміну від мавпи зі страусами, який має широкі паралелі у найближчому оточенні (рис.2.3) [Клочко, 2010].

Вірогідна версія про функціональне призначення цієї платівки у якості прикраси чола була запропонована Б.М. Граковим. Згодом її підтримав В.А. Кисель [Граков, 1971, с. 127; Кисель, 2003, с. 128]. Адже, розміри виробу та загнуті краї, на яких присутні отвори для кріплення, вказують на те, що ця пластинка могла бути частиною довгої платівки від налобної стрічки (метопіди). З огляду на переважання симетричного способу оформлення композиції у скіфських прикрасах, а також на розширення пластинки ближче до правого краю, можна припустити, що це уламок від лівої частини прикраси налобної стрічки. Довжина в 11 см приблизно складає половину довжини чола (приблизно 20 см). Тобто другу половину можна

Ліфантій О.І. Золоті прикраси одягу із ранніх ...

реконструювати дзеркально. Скоріш за все, пластинка кріпилася на шкіряну стрічку.

Цікаво, що з цього ж поховання походить діадема у вигляді трьох (первісно їх було чотири) золотих паралельних шнурів, з'єднаних за допомогою дев'яťох розеток та застібок. Дослідники відносять її до чоловічих прикрас, на рівні з двома діадемами з Келермесу [Яценко, 2006, с. 54; Клочко, 2010, с. 170]. Як відомо, діадеми з Келермесу мають зовсім іншу конструкцію – вони складаються з жорсткої основи з наклепаними на них прикрасами. Крім того, на них присутні не тільки розетки, а й зображення хижих звірів (птахи та грифон). Влучну аналогію на користь саме чоловічої належності діадеми з Мельгуновського кургану знайдено Л.С. Клочко та С.С. Безсоною - барельєф з Малатії, що зображує царя Ману Тарахуназі (рис. 4.4) [Бессонова, 1990, с. 32; Клочко, 1982, с. 38].

Ретельний аналіз означеної прикраси було проведено В.А. Кіселем, внаслідок якого дослідник дійшов висновку, що діадема служила прикрасою головного убору (башлику). Слід зазначити, що він не виключав носіння її, закріпленій на налобній стрічці [Кисель, 2003, с. 50-52]. Відомі чоловічі зображення скіфів з головою, пов'язаною налобною стрічкою, хоча всі вони відносяться до пізнішого часу. До них належать, наприклад, зображення на кубку з Куль-Оби (рис.4.3), на пекторалі з Товстої Могили (рис.4.2).

Оскільки у Мельгуновському кургані не зафіксовано головний убір, а тим більше шолом, можна припустити, що діадема та начільна стрічка прикрашали непокриту голову (рис.3.1). У цьому контексті можна згадати описану у поемі Валерія Флакка подвійну стрічку, яку носив скіфський воїн Авх [Val.Flacc. Argon.VI. 50-68]. Опосередкованим прикладом на користь носіння подвійних начільних прикрас може свідчити знахідка з кургану Куль-Оба. Як відомо, на остові похованого було зафіксовано башлик з тонкої повсті, який було оперезано двома стрічкоподібними обручами з листового золота з рельєфним зображенням [Артамонов, 1966, с. 62].

Цілком ймовірно, що мельгуновські начільні прикраси розташовувалися паралельно одна над одною, оперізуючи голову. Якщо наше припущення вірне, то ці оздобы складали єдиний комплекс. Вони створювали два фризи: один рослинний, який представляла діадема з розташованими на ній розетками, другий – зооморфний, представлений зображеннями налобної стрічки. З таким розташуванням, центром композиції була б найбільша розетка зі вставкою на діадемі, в напрямку якої «рухаються» водоплавні птахи на пластині.

Отже, на основі вищесказаного можна припустити, що золоті бляшки з Мельгуновського кургану були частинами двох різних деталей чоловічого костюму. Золоті бляшки у вигляді пташок прикрашали пасок, а золота платівка могла бути частиною головного убору. Подібний образ бачимо на реконструкції вбрання похованого з Товстої Могили (рис.3.2) [Черненко, 1975, рис. 13].

Звернемося до іншого аристократичного поховання, де була знайдена золота бляшка. Воно належить вже до початку середньоскіфського періоду. У цього комплексу теж сумна у дослідницькому плані доля. Курган Гостра Томаківська

Могила досліджено І.Є. Забеліним у 1861 році. Згодом у нерозкопаній частині насипу місцевим селянином Прокопом Білим було розрите впускне поховання.

Його матеріали було опубліковано у 1882 році у «Древностях Геродотовой Скифии» [ДГС. – Вып. 2. – 1872. – Табл. XXVI]. Слід зазначити, що єдина золота платівка у вигляді пальметки була подана на малюнку поряд з речами, що відносилися до розграбованого поховання⁴, проте у тексті вона не згадується. Утім, у пізнішій публікації ми вже зустрічаємо її опис у перерахуванні інвентарю з поховання [МАР, № 37, 1918, с. 38]. У альбомі М.І. Артамонова при описі речей, що походили з поховання, вона знов не згадується [1966, с. 28].

Речі, що походять з поховання, безсумнівно, належали представнику вищого соціального прошарку. Характер супровідного інвентарю є суто чоловічим: меч, шийна гривна, великий золотий конус, 200 наконечників стріл. Даткування комплексу спирається на меч та вістря стріл. За цими критеріями поховання відноситься до кінця VI - початку V ст. до н.е. [Алексеев, 2003, с. 296; Гречко 2012, табл.1].

Золота платівка у вигляді пальмети без волют (рис.5.1) має невеликі розміри. Виготовлена вона була методом штампування по тонкому золотому листу. Краї її обрізані досить нерівно, що свідчить про невправність майстра, або про недбале ставлення до її виготовлення. Останнє припущення може вказувати на масовий випуск подібних виробів. На платівці присутні мініатюрні отвори для нашивання (два або три?).

Рослинна орнаментация є характерною рисою грецького мистецтва. Зображення пальметки були досить частим елементом орнаментации. Проте її походження пов'язують зі Сходом [Русяева, 2000, с. 41]. Аналогічні зображення зустрічаємо на широкій території, що включає скіфській, давньогрецькій та близькосхідний регіони [Русяева, 2000, с. 42]. Пальмети на виробах зі скіфських поховань поєднуються з іншими орнаментальними мотивами. Такі прийому видно на нижньому фризі Мелітопольського гориту (рис.5.4) та амфори Чортомлика (рис.5.5), на фермуарах пекторалі з Товстої Могил (рис.5.6), а також на кінському налобнику з Великої Цимбалки (рис.5.7). На пластинах з Ольвії, Трьохбратнього кургану, а також на нашивній бляшці з центральної гробниці кургану №3 групи Семибратніх на Кубані вони виступають як самостійний мотив, проте мають, на відміну від Томаківки, волюти у основі пальмети (рис.5.2,3,8).

Дуже близьке зображення пальметки (рис.5.9) знаходимо на ажурних пластинах з камери №5 центральної гробниці кургану Чортомлик. Ці пластини, на думку дослідників, можна віднести до оздоб гориту [Алексеев, Мурзин, Ролле, 1991, рис. 70]. Хоча, треба визнати, що зображення пальметки ідентичного до бляшки з Гострої Томаківської Могили поки що не відомо.

Порівнюючи розглянуту платівку з подібними дрібними оздобами одягу, можна стверджувати, що вони були представлені цілими серіями у похованнях скіфської аристократії. Як правило, ними було прикрашено одяг похованого (кафтан чи

⁴ На цьому малюнку перемішані знахідки з різних поховань, що були досліджені І.Є. Забеліним.

накидку). Нажаль, у нашому випадку зберігся лише один екземпляр. Тому досить важко говорити про те, що саме прикрашала ця бляшка.

Підсумовуючі, можна зазначити, що у степових аристократичних похованнях VII – початку V ст. до н.е. практично відсутні золоті бляшки. Як зазначалося вище, вони походять з Мельгуновського кургану та одна з Гострої Томаківської Могили. Причому спостерігається незначне типологічне розмаїття аплікативних прикрас. В той же час у Лісостепу спостерігається інша картина. Оздоба одягу широко представлені у ранніх курганах Переп'ятиха (три пластинки-смужки - прикраси головного убору), № 100 поблизу с. Синявка (42 платівки, що прикрашали головний убір), № 35 біля с. Бобриця (34 аплікації головного убору), № 407 біля с. Журівка (чотири нашивні платівки), № 524 біля с. Жаботин (2 платівки з отворами для нашивання) та ін.

Слід зауважити також, що поховання із золотими оздобами одягу значною мірою представлені у Лісостепу. У той же час аналогічні степові комплекси одиничні. Чим пояснити таку різницю? Можна було б говорити про місцеве, лісостепове, коріння цієї традиції. Проте, для цього необхідно довести її існування у передскіфську добу. Таких свідчень поки що немає. Тому слід звернутися до кочівницьких пам'яток.

Приблизно одночасно датуються Мельгуновський комплекс та аристократичне поховання з кургану Аржан II у Туві. Воно вирізняється значною кількістю бляшок з золота. Ними було прикрашено накидки та головні убори чоловіка та жінки [Чугунов, 2004, с. 25]. Тобто, можна говорити про синхронне побутування на східній та західній периферії іраномовного світу практики використання золотих бляшок. На користь того, що ця традиція отримала широку популярність у VI ст. до н.е., свідчать знахідки з Лісостепоного Причорномор'я, та Передкавказзя. Ульський курган I (1908 р.) датується VI ст. до н.е. [ОАК, 1908, с. 118]. Слід зауважити, що аплікації з названого кургану могли прикрашати горит, проте, через велику морфологічну та сюжетну схожість їх можна розглядати у контексті означеної оздоблювальної практики. Не можна не згадати більш пізні поховання з кургану Іссик [Акишев, 1978, с. 69] у Казахстані, де золотими бляшками було прикрашено більшу частину поверхні вбрання похованої людини. Що може вказувати на багатоваріантність цієї традиції.

Отже, на користь привнесеного характеру цієї традиції вказують досить виразні східні паралелі. Крім того, власне обряд, за яким здійснювалися поховання заможних верств населення у Лісостепу, та яскраві зразки скіфської матеріальної культури, що складають супровідний інвентар, також вказують на прибулий характер аристократії [Ильинская, 1968, с. 174; Тереножкин, 1971, с. 18].

ЛІТЕРАТУРА

- Акишев К.А. Курган Иссык. Искусство саков Казахстана. – М.: Искусство. - 1978. – 142 с.
Алексеев А.Ю. Золото скифских царей в собрании Эрмитажа - СПб: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2012. - 272 с.
Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии VII –IV веков до н.э. – СПб.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2003. – 416 с.
Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык. (Скифский царский курган IV в. до н.э.). – К.: Наукова думка, 1991. – 416 с.

- Артамонов М.И.* Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа. - Прага — Л.: «Артия», «Советский художник», 1966. — 120 с.
- Бабенко Л.И.* К истории предметов из Литого (Мельгуновского) кургана // РА. - №3. — 2012. — С. 20-27.
- Бессонова С.С.* Скифские погребальные комплексы как источник для реконструкции идеологических представлений // Обряды и верования древнего населения Украины. — К.: Нукова думка, 1990. — С. 17-39.
- Ганзак Ян* Иллюстрированная энциклопедия птиц/Перевод Е. Фиштейна под редакцией И.А. Нейфельдт и П.М. Позднышева. —Прага.: Изд-во «Артия», 1974. — 582 с.
- Граков Б.Н.* Скифы. — М.: МГУ, 1971. — 202 с.
- Гречко Д.С.* О возможных «просветах» в «темное» время (VI в. до н.э.) скифской истории // Stratum plus. — 2012. - № 3 — С. 75-106.
- Древности Геродотовой Скифии.* Изд. Имп. Археол. Комиссии. — Вып. 2. — 1872. — 118с.+ приложение П+Атлас.
- Ильинская В.А.* Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). —К.: Наукова думка, 1968. — 203 с.
- Канторович А.Р.* К вопросу о скифо-греческом синтезе в рамках звериного стиля степной Скифии// Памятники предскифского и скифского времени на юге Восточной Европы. МИАР. - № 1. - М., 1997
- Карышковский П.О.* Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. — К.: Наукова думка, 1988. - 168 с.
- Кисель В.А.* Шедевры ювелиров Древнего Востока из скифских курганов. - СПб: Петербургское востоковедение, 2003. — 192 с.
- Клочко Л.С.* Образ водоплавающего птаха на декоративных элементах скифского костюма //Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки» 9-11 листопада 2009 р. — К.,2010. — С.55-73.
- Клочко Л.С.* Скифские налобные украшения VI–III вв. до н.э. // Новые памятники древней и средневековой художественной культуры. — К., 1982. — С.37-53.
- Клочко Л.С.* Чоловічі головні убори на землях Скіфії// Эпоха раннего железа. Сборник научных трудов к 60-летию С.А. Скорого. — Киев-Полтава, 2010. — С.167-183.
- Копылов В.П.* Скифы Нижнего Дона и Северо-Восточного Приазовья // ВДИ. - 2003. - №1 — С.131-140.
- Королькова Е.Ф.* Иконография образа хищной птицы в скифском зверином стиле VI-IV вв. до н.э.// Проблемы археологии. - Вып.4. - СПб.,1998. — С. 166-178.
- Кузьмина Е.Е.* Скифское искусство как отражение мировоззрения одной из групп индоранцев // Скифо-Сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. — М., 1976. — С 52-65.
- МАР - № 37. — 1918. — 102 с. +10 табл.
- Мурзин В.Ю.* Скифская архаика Северного Причерноморья. — Киев, 1984. — 134с.
- ОАК за 1905. — 1908. — 129 с.
- Погребова М.Н., Раевский Д.С.* Ранние скифы и древний Восток. К истории становления скифской культуры. — М.,1992. — 258 с.
- Поллидович Ю.Б.* Мельгуновский тип изображения птиц в скифском искусстве (к вопросу о начальном этапе формирования «звериного стиля» // Иранский мир II I тыс. до н.э. Материалы международной научной конференции, посвященной памяти Эдвина Арвидовича Грантовского и Дмитрия Сергеевича Раевского. 2-3 декабря 2013 года. - Вып. VI. — М., 2013. — С. 89-100.
- Поллидович Ю.Б.* Хищник и его жертва: выражение круговорота жизни и смерти средствами скифского зооморфного кода // Структурно-семиотическое исследование в археологии. — Том 3. — Донецк, 2006. — С. 355-398
- Придик Е.М.* Мельгуновский клад 1763 года // МАР.- №31.- 1911. — 24 с. + 5 табл.
- Русяева М.В.* Изображение пальметт и аканта на памятниках торевтики из скифских курганов в IV в. до н.э.// Музейні читання. Матеріали наук. конф. 24 грудня 1999 р. — К., 2000. — С.41-44.
- Тереножкин А.И.* Скифская культура // ПСА. — М.: Наука,1971. — 159 с.

Ліфантій О.І. Золоті прикраси одягу із ранніх ...

- Толстой И.И., Кондаков Н.П. Русскія древности въ памятникахъ искусства / Русские древности в памятниках искусства. – Вып.2. – СПб.,1889. – 161 с.
- Хазанов А.М. Золото скифов. – М.: «Советский художник», 1975. – 144 с.
- Черненко Е.В. Оружие из Толстой Могилы // Скифский мир. - Киев, 1975. – С. 152-173.
- Черненко Е.В. Скифский доспех. - К.: Наукова думка, 1968. – 190 с.
- Чугунов К.В. Аржан — источник //Аржан. Источник в Долине царей. Археологические открытия в Туве. – СПб, 2004. - С.10-39.
- Яценко С.А. Костюм Древней Евразии (ираноязычные народы). – М., 2006. – 658 с.

О.В. Ліфантій

ЗОЛОТІ ПРИКРАСИ ОДЯГУ ІЗ РАННІХ СКІФСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ

Резюме

У роботі розглянуто золоті аплікативні прикраси одягу з степових комплексів раннього скіфського часу. Простежено закономірності у розповсюдженні поховань, що містять бляшки, на території Північного Причорномор'я. Також запропоновано варіант реконструкції розташування прикрас, що походять з Литого (Мельгуновського) кургану на двох частинах церемоніального воїнського костюму.

О.В. Лифантий

ЗОЛОТЫЕ УКРАШЕНИЯ ОДЕЖДЫ ИЗ РАННИХ СКИФСКИХ КОМПЛЕКСОВ

Резюме

В работе рассмотрены золотые аппликативные украшения из степных комплексов раннего скифского времени. Прослежены закономерности в распространении погребений, которые содержат бляшки, на территории Северного Причерноморья. Также предложен вариант реконструкции размещения украшений из Литого (Мельгуновского) кургана на двух частях воинского церемониального костюма.

O.W. Lifanti

THE GOLDEN DECORATIONS OF CLOTHES FROM EARLY SCYTHIAN COMPLEXES

Summary

In the article are examined golden appliques from Steppe complexes of Early Scythian period. The regularities in the spread of burials that contain plaque in the Northern Black Sea coast are traced. Also possible variant of reconstruction of the two parts of the warriors' ceremonial suit from the Lity (Melgunovsky) kurhan is proposed.

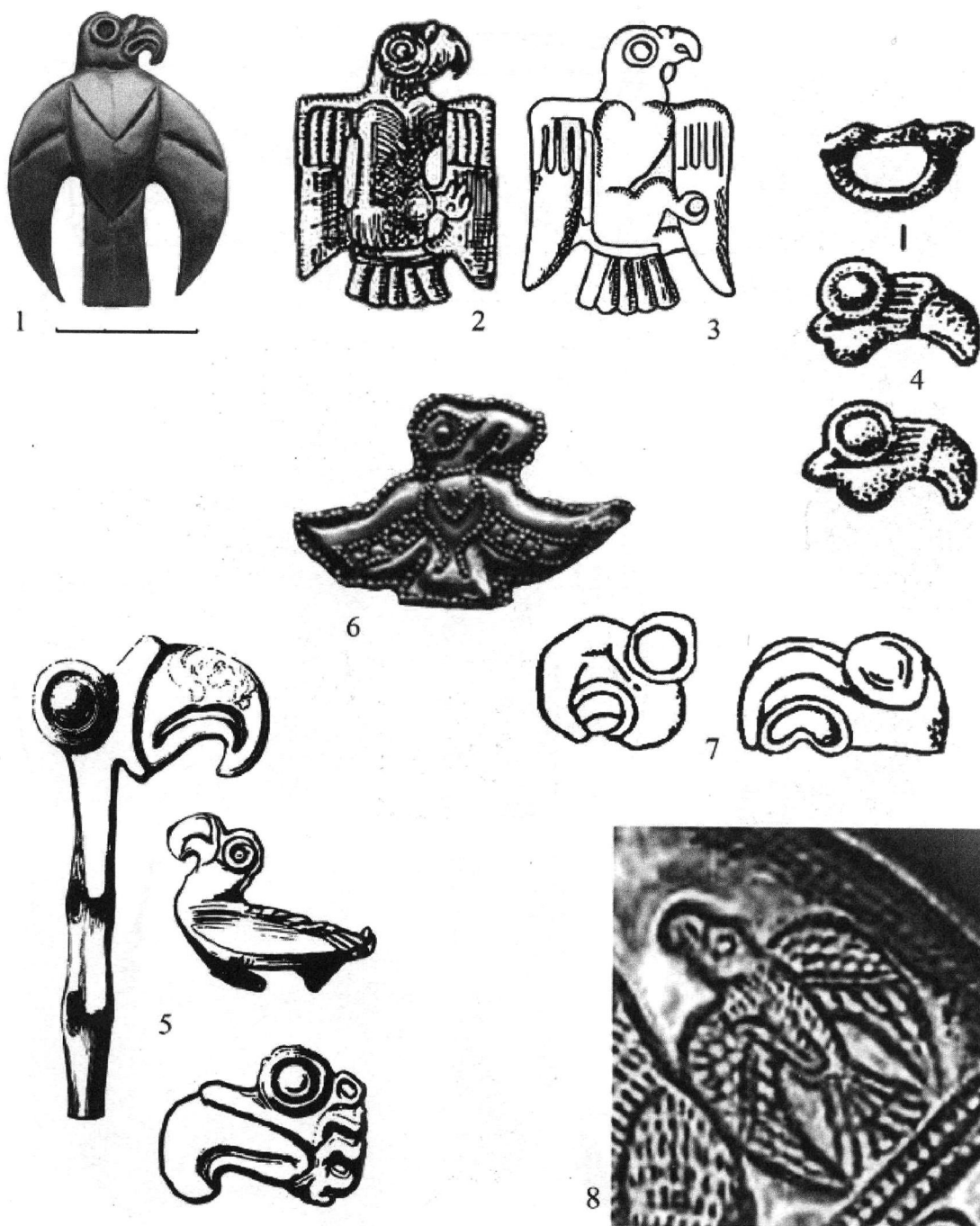

Рис.1.:

1 - Мельгуновський курган (за Алексеев, 2012), 2 - курган Г біля с.Журівка (за Черненко, 1968), 3 - Золотий курган у м.Сімферополя (за Черненко, 1968), 4 - куран 6 біля с.Ковалівка (за Мурзин, 1984), 5 - Німфейський курганный могильник (за Толстой, Кондаков,1889), 6, 8 - Келермес (за Алексеев, 2012), 7 - Зівіе (за Погребова, Раевский, 1992).

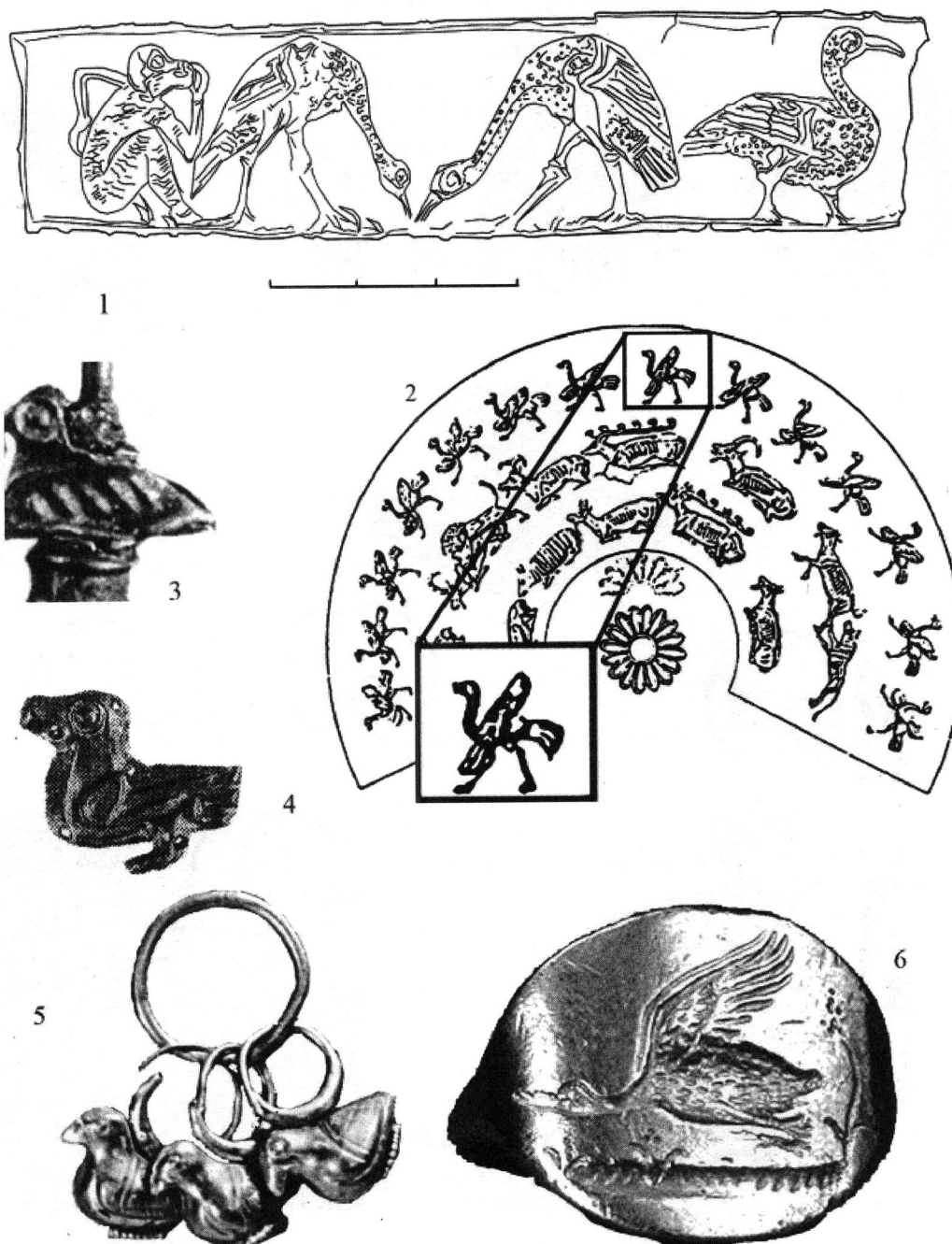

Рис.2.:

1 - Мельгуновський курган, 2 - Келермес (за Кисель, 2003), 3 - фрагмент сережки з кург. № 38 п.3 біля с.Любимівка (за Клочко, 2010), 4 - курган № 20 біля с.Велика Білозерка (за Клочко, 2010), 5 - курган № 401 біля с.Журівка (за Артамонов 1966), 6 - Чортомлик.

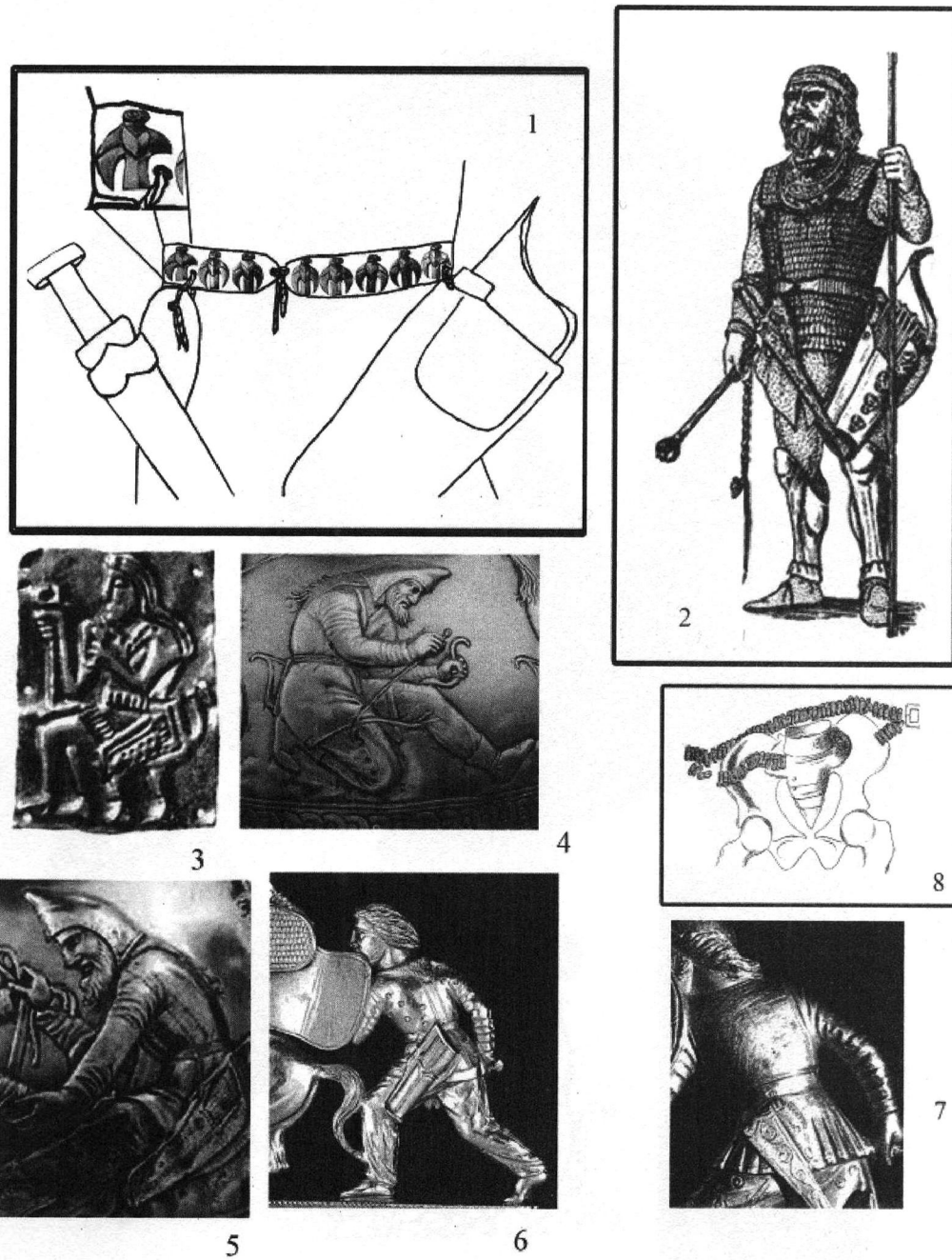

Рис.3.:

1 - реконструкція вигляду портупейного поясу з Мельгуновського кургану, зроблена автором, 2 - реконструкція вигляду воїна з центрального поховання Товстої Могили (за Черненко, 1975), 3 - курган № 1 біля с.Аксютинці (за Черненко, 1968), 4 - курган Куль-Оба (за Алексеев, 2012), 5 - курган Куль-Оба (за Артамонов, 1966), 6,7 - фрагменти гребню з кургану Солоха (за Алексеев, 2012), 8 - курган 4/2 Страшна Могила (за Яценко, 2006).

2

3

4

Рис.4.:

1 - реконструкція вигляду начільних прикрас з Мельгуновського кургану, зроблена автором, 2 - фрагмент пекторалі з Товстої Могили (за Мозолевський, 1979), 3 - Куль-Оба, 4 - портрет царя Тарахуназі (за Клочко, 2010).

Рис.5.:

1 - Гостра Томаківська Могила (за ДГС, 1982), 2 - пластина з Ольвії, 3 - Трьохбратній курган, 4 - фрагмент гориту з Мелітопольського кургану, 5 - фрагмент амфори з кургану Чортомлик, 6 - фермуари пекторалі з кургану Товста Могила (за Русяєва, 2000), 7 - фрагмент кінського налобнику з Великої Цимбалки (за Алексєєв, 2012), 8 - курган № 3 з групи Семибратніх (за Артамонов, 1966), 9 - ажурна пластина з камери № 5 центральної гробниці кургану Чортомлик (за Алексєєв, Мурзин, Ролле, 1991).